TALABALARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH —ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSIDIR

Alimqulova Ra’noxon Gulmirzayevna,
NamDPI, Boshlang‘ich ta’limda innovatsiyalar kafedrasi o‘qituvchisi, PhD.
alimqulovarano170@gmail.com
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23687952

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish masalasi yetakchi omil sifatida tahlil qilingan. Metodik usullar sifatida muammoli ma’ruza, pedagogik vaziyatlar tahlili, rolli va ishbilarmon o‘yinlar, mikro-o‘qitish debat, loyiha ishi, ilmiy maqola va taqdimot tayyorlash, o‘zaro tekshirish interaktiv metodlar, shaxsiy yondashuv, zamonaviy texnologiyalar va ijodiy vazifalar taklif etilgan. Metod, yondashuvlar bo‘lajak o‘qituvchisining tilga bo‘lgan qiziqishini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va amaliy til ko‘nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, zamonaviy kompetensiyalar, nutq madaniyati, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik-metodik asos, nutqiy andoza, kasbiy muloqot, til me’yorlari, metodik tizimni takomillashtirish.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim — shaxsning butun keyingi ta’lim yo‘lini belgilovchi poydevor bosqichidir. Shu bois zamonaviy boshlang‘ich ta’lim tizimiga qo‘yiladigan talablar ham tobora kuchayib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” amaldagi malaka talablari, o‘quv reja va dasturlari bitiruvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga to‘liq yo‘naltirilmaganini, talabalarda mustaqil fikrlash va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli shakllanmaganini ta’kidlaydi. Bu esa ta’lim mazmunini bilim markazidan kompetensiya markaziga o‘tkazishni davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifaga aylantirdi.

Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslarini belgilashda o‘qituvchi shaxsi va uning nutqi hal qiluvchi omil sanaladi. Kichik yoshdagi o‘quvchi uchun o‘qituvchi nutqi — bu nafaqat bilim manbai, balki ona tilining birinchi va eng muhim namunasi (andozasi). Boshlang‘ich sinfda o‘quvchining lug‘at boyligi, talaffuz madaniyati, fikrni mantiqan izchil ifodalash ko‘nikmasi aynan o‘qituvchi nutqiga taqlid qilish orqali shakllanadi. Demak, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining nutq madaniyatini o‘qitish pedagogik tayyorgarlikning ajralmas qismiga aylanishi shart. “Davlat tili haqida”gi Qonun (1989-yil 21-oktabr) va unga kiritilgan qo‘shimcha va o‘zgartishlar (167-I-son, 1995-yil 21-dekabr) davlat tilining ijtimoiy maqomini mustahkamlab, har bir mutaxassisdan, xususan o‘qituvchidan, davlat tilida savodli, me’yorlarga mos muloqot qilishni talab etadi.

Shunday qilib, nutq madaniyatini rivojlantirish masalasi boshlang‘ich ta’limda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik-metodik asosi sifatida qaralishi lozim. Maqolaning maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari misolida nutq

madaniyatini rivojlantirishning pedagogik-metodik asoslarini ochib berish, uni kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan asoslash va ta’lim amaliyotiga tatbiq etiladigan metodik yechimlarni taklif qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nutq madaniyati muammosi o‘zbek tilshunosligida va pedagogikasida chuqur ishlangan. E. Qilichevning “Nutq madaniyati” o‘quv qo‘llanmasida bu sohaning shakllanish tarixi, notiqlik san’ati va adabiy til me’yorlariga oid masalalar yoritilgan. N. Mahmudov, A. Rafiyev va I. Yo‘ldoshevning “Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish” darsligi yozma nutq va ish yuritish uslubi me’yorlarini amaliy jihatdan tahlil qiladi N. Mahmudovning “O‘qituvchi nutqi madaniyati” darsligi o‘qituvchi kasbining nutqiy talablarini maxsus o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda “nutq madaniyati fan va o‘quv predmeti sifatida” alohida ta’kidlanadi A.J. Omonturdiyevning “O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyati” ishida esa sohaning nazariy va uslubiy asoslari tizimli bayon etilgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda nutq madaniyati endi tor lingvistik me’yor tushunchasi sifatida emas, balki kasbiy va pedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinmoqda. “Nutq madaniyati: mazmuni, ahamiyati va o‘rni” nomli maqolada u “nafaqat til qoidalariga rioya qilish, balki axloqiy va estetik me’yorlarga asoslangan ravon, lo‘nda va madaniy muloqot yuritish ko‘nikmasi” sifatida ta’riflanadi. S.I. Fayzullayev oliy ta’lim talabalari misolida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish masalasini o‘rganib, bu jarayonda ilmiy maqola yozish hamda taqdimot qilish topshiriqlarining rolini asoslagan. D.A. Abdurahimova bo‘lajak mutaxassislarda kommunikativ-nutq madaniyatini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatib bergan. M.S. Faxriddinova professional ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalarining ahamiyatini tadqiq etgan.

Pedagogik kompetensiyaning nutqiy asoslari rus va xorijiy tadqiqotlarda ham keng yoritilgan. A.P. Skovorodnikov va G.A. Kopnina oliy o‘quv yurti talabasining nutq madaniyatini shakllantirishning integratsion modelini taklif qilib, “madaniy-nutqiy kompetensiya” tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan. M.P. Manaenkova nutqiy kompetensiyani shaxs madaniyatining asosi sifatida tahlil qiladi. K.B. Bakhodirova bo‘lajak o‘qituvchilarning kommunikativ nutq madaniyatini samarali ta’lim shakllari va interaktiv usullar orqali oshirishni tadqiq etgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy yondashuv tashkil etadi. Bu yondashuvda ta’lim natijasi bilim, ko‘nikma va malakalarning yig‘indisi emas, balki talabaning real kasbiy vazifalarni mustaqil hal qila olish qobiliyati — kompetensiya sifatida baholanadi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy-adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish; me’yoriy hujjatlarni o‘rganish; pedagogik tajriba materiallarini qiyosiy tahlil qilish; o‘quv-topshiriqlar tizimini loyihalash.

Nutq madaniyatini rivojlantirishning boshlang‘ich ta’lim uchun ta’limiy-metodik zarurati uch mezon bo‘yicha asoslanadi:

- normativ mezon — bo‘lajak o‘qituvchi davlat tilida va pedagogik muloqot tilida me’yorlarga mos gapira olishi shart;

- funksional mezon — boshlang‘ich ta’limdagi kasbiy vazifalarning katta qismi og‘zaki tushuntirish, savol-javob va o‘quvchi bilan muloqot orqali bajariladi;
- shaxsiy-rivojlantiruvchi mezon — o‘qituvchi nutqi kichik yoshdagi o‘quvchida nutqiy andoza, mustaqil fikrlash va ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nutq madaniyatining boshlang‘ich ta’lim kompetensiyalari tarkibidagi o‘rni

Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi bir necha tarkibiy qismdan iborat: predmet-metodik, axborot-kommunikativ, ijtimoiy-madaniy va refleksiv komponentlar. Nutq madaniyati aynan axborot-kommunikativ komponentning asosini tashkil etadi, chunki boshlang‘ich ta’limda har qanday bilim va tarbiya ta’siri til orqali uzatiladi va qabul qilinadi. Adabiyotlarda nutq madaniyati uchta asosiy sifat bilan tavsiflanadi: normativlik (adabiy til me’yorlariga rioya qilish), kommunikativlik (muloqot maqsadi va vaziyatiga mos til vositalarini tanlash) va etika (nutqiy odob qoidalariga amal qilish). Kichik yoshdagi o‘quvchi uchun bu sifatlar ayniqsa muhim, chunki o‘qituvchi nutqi bevosita taqlid qilinadigan namunaga aylanadi

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisida shakllantirilishi lozim bo‘lgan nutq madaniyati kompetensiyaviy modeli keltirilgan.

		Boshlang‘ich ta’limda namoyon bo‘lishi
	Adabiy til me’yorlari: orfoepiya, orfografiya, punktuatsiya, leksik va grammatik me’yorlar	O‘qituvchi talaffuzi va yozuvi o‘quvchi uchun andoza bo‘lishi
	Muloqot maqsadi va vaziyatiga mos til vositalarini tanlash, funksional uslublarni qo‘llash	Darsda tushuntirish, savol-javob va suhbatni maqsadga muvofiq qurish
	Nutqiy odob, tinglash madaniyati, hurmat va bag‘rikenglik me’yorlari	O‘quvchi bilan muomala madaniyati, rag‘batlantiruvchi nutq
	Fikrni mantiqan izchil, yaxlit va tugal matn shaklida qurish	Dars materialini kichik yoshdagi o‘quvchiga mos, izchil bayon etish
	Sohaga oid atamalar va pedagogik nutq vositalarini to‘g‘ri qo‘llash	O‘quv topshiriqlarini aniq va sodda tilda ifodalash
	Nutq orqali fikrlash, tasavvur va ijodni rag‘batlantirish	O‘quvchining o‘z fikrini mustaqil bayon etishiga ko‘maklashish

Nutq madaniyatini rivojlantirish uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Pedagogik-metodik tizim quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- Motivatsion bosqich — bo‘lajak o‘qituvchining nutq madaniyatiga bo‘lgan ehtiyojini shakllantirish, o‘qituvchi nutqi o‘quvchi uchun andoza ekanini anglatish.
- Normativ bosqich — til me’yorlarini tizimli o‘zlashtirish, me’yoriy xatolar ustida ishlash, lug‘at va uslubiy boylikni oshirish.
- Kommunikativ bosqich — boshlang‘ich sinf darsiga xos vaziyatlarda (tushuntirish, hikoya qilish, savol-javob, o‘yin topshirig‘i) muloqot ko‘nikmalarini mashq qilish.
- Refleksiv bosqich — o‘z nutqini tanqidiy tahlil qilish, audio-video yozuvlar va mikro-darslar asosida o‘z-o‘zini baholash.

Boshlang‘ich ta’lim uchun pedagogik-metodik zaruratning asoslari

Nutq madaniyatini rivojlantirishning zarurati quyidagi omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, psixologik omil: kichik yoshdagi o‘quvchida nutqiy andozalar taqlid orqali shakllanadi, shuning uchun o‘qituvchi nutqi me’yoriy bo‘lishi hayotiy zaruratdir. Ikkinchidan, me’yoriy talab: davlat tili to‘g‘risidagi qonun va ta’lim standartlari har bir bitiruvchidan, xususan o‘qituvchidan, davlat tilida savodli muloqot qilishni nazarda tutadi [O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni](https://lex.uz/docs/-121051). Uchinchidan, didaktik zarurat: nutq madaniyati boshlang‘ich ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida bilim o‘zlashtirishning asosiy vositasi hisoblanadi. To‘rtinchidan, ijtimoiy-madaniy zarurat: til — milliy madaniyat va kasbiy etikaning tashuvchisi bo‘lib, boshlang‘ich sinfda uning shakllanishi ijtimoiy barkamollikka xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. https://lex.uz/docs/-4545884

2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni (1989-yil 21-oktabr) va unga kiritilgan o‘zgartish va qo‘shimchalar (167-I-son, 1995-yil 21-dekabr). https://lex.uz/docs/-121051

3. Qilichev E. Nutq madaniyati (o‘quv qo‘llanma). https://www.scribd.com/document/996729541/oqituvnutqmadan

4. Mahmudov N., Rafiyev A., Yo‘ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent. https://www.ziyouz.com/library/category/146-ona-tili-va-adabiyot

5. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent. https://idea.uzedu.uz/uploads/files/BHNPDB6vFll9yX7R.pdf

6. Omonturdiyev A.J. O‘zbek nutqi madaniyati va uslubiyati. https://www.scribd.com/document/575012981/A-j-Omonturdiyev-o-Zbek-Nutqi-Madaniyati-Va-Uslubiyati

7. Fayzullayev S.I. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish // Медицинский журнал молодых ученых, 2025. https://journals.tnmu.uz/yotj/article/view/3137

8. Abdurahimova D.A. Bo‘lajak ofitserlarning kommunikativ-nutq madaniyatini rivojlantirish, 2024. https://cyberleninka.ru/article/n/bo-lajak-ofitserlarning-kommunikativ-nutq-madaniyatini-rivojlantirish

9. Faxriddinova M.S. Professional ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalarining ahamiyati.

https://portfolio.afu.uz/storage/documents/SWVUDLOAB5bJuysqX8ts3hW3DNWhBy4uXXE1FDb7.pdf

10. Сковородников А.П., Копнина Г.А. О формировании речевой культуры студента высшего учебного заведения (в аспекте компетентностного подхода) // Мир науки, культуры, образования, 2008. https:// cyberleninka.ru/ article/n/o-formirovanii-rechevoy-kultury-studenta-vysshego-uchebnogo-zavedeniya-v-aspekte-kompetentnostnogo-podhoda

11. Манаенкова М.П. Речевая компетентность как основа культуры личности // Преподаватель высшей школы: традиции, 2019. https:// www.tsutmb.ru/nauka/internet-konferencii/2019/prepodavatel_vysshej_shkoly/4/ Manaenkova.pdf

12. Bakhodirova K.B. Improving the Communicative Speech Culture of Future Teachers Through Effective Educational Forms, Interactive Methods // European Review of Contemporary Arts and Sciences, 2026. http://claritaslumen.org/index.php/ercah/article/view/183

13. Новгородцева И.В. Компетентностный подход к формированию коммуникативной компетентности студентов технических специальностей // Сибирский педагогический журнал, 2007. https://cyberleninka.ru/article/n/ kompetentnostnyy-podhod-k-formirovaniyu-kommunikativnoy-kompetentnosti-studentov-tehnicheskih-spetsialnostey

14. Chernikova N., Sidorova I., Melekhova N. Pedagogical conditions for the formation of professional and communicative competence of students of an agricultural university // E3S Web of Conferences, 2021. https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2021/49/e3sconf_interagromash2021_12023.pdf

15. Danilova O.V. Speech Culture Development in Engineering Students in the Modern Education System // Atlantis Press, 2020. https://www.atlantis-press.com/article/125931786.pdf